

08. Geelgors, Roodborsttapuit en Witte kwikstaart op de Balkerheide te Bocholt

biotoopkeuze en analyse van het prooiaanbod

Jacky Jacobs

Bosstraat 79, B-3950 Bocholt

Foto's: Jacky Jacobs

Figuur 1. Balkerheide

De gemeente Bocholt adopteerde in het kader van het GALS-project (Gemeenten Adopteren Limburgse Soorten) de Geelgors. De gemeente was bekend voor de vele kleine landschapselementen met een rijk vogelleven. Vele uren turen naar de voederende vogels leverde een interessante kijk op.

Materiaal en methode

Het onderzoek

In het voorjaar van 2009 en 2010 werd in het kader van het project Gemeenten Adopteren Limburgse Soorten (GALS) onderzoek verricht naar de verspreiding van de Geelgors in Bocholt. Het eerste jaar werd de soort over het volledige grondgebied geïnventariseerd. Voor de Geelgors blijkt de aanwezigheid van een droogstaande, zuidwaarts georiënteerde slootkant of zandwal, in combinatie met een berm die gedeeltelijk met laag struikgewas en kruiden begroeid is en een vrijstaande hogere zangpost (een alleenstaande hoge struik of een boom) bepalend te zijn.

In 2010 werd een deelgebied van Bocholt 'Balkerheide' bezocht. Dit is weilanden- en akkergebied dat gelegen is tegen de bebouwingsrand van Kaulille. Het heeft in grote mate zijn historische percelenbegrenzing behouden en werd tot op heden grotendeels gevrijwaard van monotone maïsculturen. Tijdens deze bezoeken werd een nest van Roodborsttapuit, een Geelgors en een nest van Witte kwikstaart ontdekt. In het voorjaar van 2010 werden deze nesten opgevolgd waarbij foto's werden gemaakt van de voederende dieren.

Het onderzoeksgebied Balkerheide (Figuur 1) wordt doorsneden door laag struikgewas, verspreid staande bomen en enkele onverharde landwegen. Op de grens van de percelen treffen we bovendien meestal een ongeveer één meter brede, ruige en soortenrijke vegetatiestrook aan.

Onderzoeksmethode

Tijdens het onderzoek in het kerngebied – dat een zestal broedparen van de Geelgors herbergt – werd binnen een straal van ongeveer 100 meter het nest van een Roodborsttapuit, een Geelgors en een Witte kwikstaart gevonden. De oudervogels die voedsel aanbrachten, werden vanuit de auto of vanuit de schuiltent gefotografeerd. Alle digitale opnames werden gemaakt met een 500 mm telelens. Elke dag werden er, afhankelijk van de beschikbare tijd en de weersomstandigheden, 150 tot 500 opnames gemaakt. Alleen opnames die herkenning van de prooi mogelijk maakten, werden geanalyseerd.

Door uitvergroting van deze digitale opnames werd het aantal en het soort prooi van enkele voederbeurten bepaald. Voor de determinatie van de soorten stak de Werkgroep Ongewervelden van LIKONA een handje toe.

Het nest van de Roodborsttapuit werd gevolgd vanaf het moment dat de jongen uit het ei kwamen (25/4/2010) tot het moment van uitvliegen (8/5/2010). In totaal werden 69 foto's weerhouden.

Het nest van de Geelgors werd ontdekt op het moment dat de jongen reeds 6 à 7 dagen oud waren (09/05/2010) tot op het moment dat de

Roodborsttapuit

jongen uitvlogen (27/05/2010). In totaal werden 56 foto's geanalyseerd.

Het nest van de Witte kwikstaart werd in de vroege morgen van 11/5/2010 gevonden. Hierin bevonden zich 5 al bijna volgroeide jongen die enkele uren later het nest verlieten (rond 13u00). Voor deze soort werd het prooiaanbod niet geanalyseerd.

Resultaten

Roodborsttapuit

Op 25 april 2010 trok het zenuwachtige gedrag van een wijfje Roodborsttapuit in een voor deze soort geschikt biotoop de aandacht. Gezien het tijdstip van de waarneming wees dit in de richting van een mogelijk broedsel. Al snel kon vastgesteld worden dat het wijfje, onder het toezien van haar partner, in de dichte vegetatie van een slootkant wegdook. Het nest van de Roodborsttapuit bevond zich op de overgang van een wegberm van ongeveer 1,5 meter breed in een droogstaande, zuidelijk georiënteerde sloot. Het nest was diep weggeborgen onder een overhangende, grotendeels uit verdorde stengels bestaande graspol, op de rand van de sloot en enigszins verstoppt achter een pas opgeschoten bosje brandnetels.

Bij de ontdekking op 25 april 2010 bevonden er zich vijf eieren in het nest. De volgende dag waren beide oudervogels in alle vroegte al druk in de weer met het aanslepen van voedsel. Een snelle controle van het nest bevestigde dat de vijf jongen tijdens de afgelopen uren uit het ei moesten zijn geslopen.

Het wijfje van deze soort brengt niet alleen voedsel aan, maar beschermt ook haar jongen. Tijdens een ongeveer 1,5 uur durende periode rond het middaguur werd het nest blootgesteld aan de zon en

strekte het wijfje zich beschermend boven haar kroost uit (mondeline mededeling R. en P. Brusten).

Het kippen van de eieren werd op het juiste moment vastgesteld. Op die manier kon bij benadering bepaald worden wanneer de jongen het nest zouden verlaten. In de vroege avond van 8 mei, 13 dagen later, bevonden de jongen zich nog steeds op het nest. De volgende morgen, in alle vroege, bleek het nest leeg te zijn. Het mannetje bevond zich echter in de buurt van het nest met een kleine, groene rups in zijn snavel. Ook later op de dag doken de oudervogels herhaaldelijk een eind van de nestplaats verwijderd en op verschillende plaatsen langs de zandweg in de wegberm op met voedsel in hun snavel. Van de jonge Roodborsttapuiten was die dag echter geen spoor meer te bekennen. Dat leek er op te wijzen dat de jongen nog vóór zonsopgang waren uitgevlogen en de omgeving van het nest al hadden verlaten.

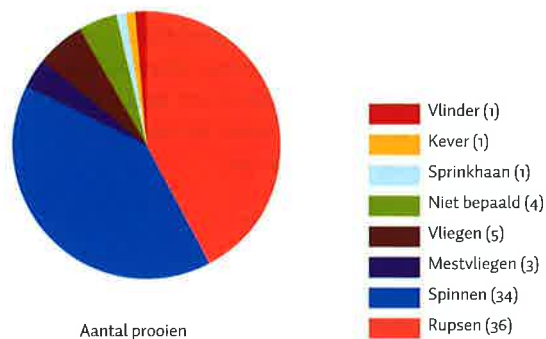
De analyse van de genomen foto's leverde een reeks interessante gegevens op. Tijdens 69 voederbeurten werden 85 prooien aangeboden. Het maximum aantal aangevoerde prooien per voederbeurt bedroeg 2 en gemiddeld 1,2. Dit betekent dat de voederfrequente relatie hoog moet liggen. De foeragerende vogels bevonden zich steeds in de onmiddellijke omgeving van het nest. Oudervogels werden zelden meer dan 50 meter van het nest aangetroffen. Het prooiaanbod van de Roodborsttapuiten wordt weergegeven in Figuur 2.

Determinatie van de aangevoerde rupsen bleek niet evident. Toch kon uit het formaat en de tekening van de meeste soorten afgeleid worden dat het rupsen waren van vlindersoorten die hun eieren op grassen en op lage vegetatie of kleine boompjes afzetten (witjes, uiltjes, dikkopjes, zandoogjes, blauwtjes, ...).

In de literatuur (Glutz *et al.*, 1988) wordt een overzicht gegeven van het voedsel van de Roodborsttapuit. In 1984 werd dit in de omgeving van Heubach-Niederung (70 km ten oosten van Bocholt) nauwkeurig bestudeerd. De jongste vogels krijgen voornamelijk zachte prooien zoals rupsen en vliegen. Zowel het mannetje als het vrouwtje jagen en voederen. Na enkele dagen stijgt het aandeel kevers in de aangeboden prooien. In de literatuur is ook te vinden dat ze de eerste dagen voornamelijk zeer kleine insecten krijgen aangeboden. Mogelijk worden deze in de bek bewaard en zijn ze niet zichtbaar voor de fotocamera.

Geelgors

Het nest van de Geelgors bevond zich eveneens in een slootwand, op amper een tiental meters van het ondertussen verlaten nest van de Roodborsttapuit, aan de overzijde van de onverharde veldweg. Ook dit nest zat diep weggeborgen in de oever van een dichtbegroeide, droogstaande sloot, goed verborgen achter een dichte bos vers ontlopen Boerenwormkruid. Enkele overjarige, verdorde stengels deden dienst als opstapje naar het nest. Het nest bevond zich niet op de rand van de ongeveer 70 cm diepe sloot, maar op ongeveer 20 cm van de bodem. In tegenstelling tot het nest van de Roodborsttapuit zat het bovendien niet weggeborgen in een kuiltje, maar was het op een soort van platformpje in de slootwand gebouwd. Ook dit nest was zuidelijk georiënteerd.

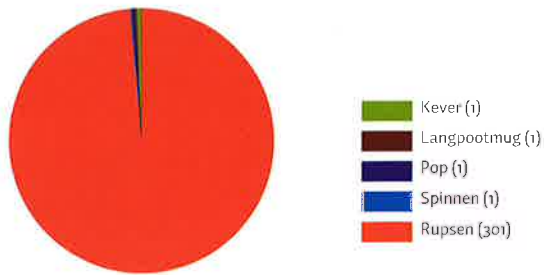
Figuur 2. Prooien die door de Roodborsttapuiten aan de jongen gegeven werden

Toen dit nest gevonden werd, op 9 mei 2010, bevonden zich daarin vijf, nog grotendeels naakte, maar met donkere schachtveren getooiden jongen. De leeftijd van de jongen werd geschat op 6 à 7 dagen. Vooral het wijfje toonde zich zeer actief en was gedurig in de weer de jongen van voedsel te voorzien. Na een tijdje van gewinning sloop ze niet meer doorheen het struikgewas naar het nest, maar vloog ze van op de weipalen boven het nest rechtstreeks naar de zachtjes bedelende jongen. Ze beschermde de jongen toen een plotse, hevige regenbui losbrak. Onmiddellijk vloog ze naar het nest en bedekte haar kroost met haar lichaam, tijdens de ganse duur van de regenbui.

Het mannetje Geelgors bevond zich steeds in de omgeving van het nest en bracht regelmatig voedsel aan, maar werd meestal zingend in de nabijheid van de broedplaats waargenomen. Verrassend was dat het mannetje in staat is om zelfs met zijn bek vol met rupsjes nog te zingen. Veel zachter dan gewoonlijk weliswaar, waardoor het lijkt of hij zich een heel eind verderop bevindt. Inventariseerders dienen hiermee rekening te houden.

Enkele dagen na het ontdekken van het nest was het, op één jong na, verlaten. Gezien het ontwikkelingsstadium waarin de jongen zich bevonden op het tijdstip dat het nest ontdekt werd, leek het onmogelijk dat de vleugels van de jongen inmiddels voldoende ontwikkeld zouden zijn om hen tot vliegen in staat te stellen. Dit wees er dus op dat de jongen van de Geelgors het nest verlaten vóór ze tot vliegen in staat zijn en zich enkele dagen in de dichte vegetatie van de nestomgeving verborgen houden waar ze door beide oudervogels worden verzorgd. Dit bevestigde de waarnemingen van Dementiev & Gladkoff (1954) en Haartman (1969).

Na enig zoekwerk kon inderdaad vastgesteld worden dat de jongen zich nog in de nabijheid van het nest bevonden. De oudervogels die zich in de nabije omgeving bevonden, gedroegen zich extreem zenuwachtig. Door middel van hun kenmerkende 'tsiiiiie'-geroep hielden ze onophoudelijk contact met elkaar en met de jongen. Die hadden zich in de bedding van de sloot verspreid en hielden zich verborgen in de dichte vegetatie van netels, grassen en bramen. Steeds weer weerklonk hun geroep. Dat week duidelijk af van de eerder op het nest waargenomen bedelroepjes. Zij brachten nu zeer goed hoorbare 'tjik'- en 'tjiiie'-geluidjes voort. Af en toe kon aan het bewegen van enkele grassprietten bepaald worden waar de jongen zich moesten bevinden maar ze kwamen maar zeer sporadisch uit hun dekking

Figuur 3. Prooien die door de Geelgors aan de jongen gegeven werden

tevoorschijn. De oudervogels hadden het ongelooflijk druk nu en de vaste routine die ze tentoonspreidden toen de jongen zich nog op het nest bevonden, was helemaal ontregeld. De voederfrequentie lag nu ook veel hoger dan toen de jongen zich nog op het nest bevonden.

Ook voor deze soort werden aan de hand van honderden foto's de prooien geanalyseerd die aan de jongen werden aangeboden. Tijdens de 56 waargenomen voederbeurten van de Geelgors werden niet minder dan 305 prooien aangebracht. Dit is een gemiddelde van 5,4 prooien per voederbeurt. Het maximum aantal aangebrachte prooien per voederbeurt bedroeg twaalf, het minimum aantal één. In dit laatste geval betrof het (vergelijkend met de rest van het prooiaanbod) een ongewoon grote rups. Door het hoge aantal prooien per

voederbeurt lag de voederfrequentie beduidend lager dan bij de Roodborsttapuit. Er moesten immers gemiddeld tot vijfmaal meer prooien gevangen worden alvorens naar het nest terug te keren. Bovendien strekte de actieradius van de Geelgors zich beduidend verder uit dan deze van de Roodborsttapuit. Regelmatig werd vastgesteld dat de oudervogels zich tot enkele honderden meters van het nest verwijderden. Het prooiaanbod van de Geelgorzen wordt weergegeven in Figuur 3.

Meer dan 98 % van het aangesleepte prooiaanbod bestond dus uit rupsen. Het betrof hier zowel kleine, middelgrote tot grote rupsen. Meestal waren ze kaal, maar een enkele keer waren ze ook met fijne korte haartjes of met kleine uitsteeksels getooid. Determinatie ervan bleek ook nu niet evident. Wel konden een aantal rupsen worden vastgesteld die grassen als waardplant hebben of die leven op lage vegetatie.

Witte kwikstaart

Het nest van de Witte kwikstaart bevond zich net als het nest van de vorige twee soorten in een slootkant, namelijk dezelfde slootkant waarin het nest van de Geelgors zich bevond. Nesten van Witte kwikstaarten worden meestal in gebouwen (schuren, stallen, bouwvalen, ...) aangetroffen. Slechts ongeveer 4 % van de gevonden nesten bevindt zich in een hol in de grond of tussen boomwortels (Leinonen, 1980). Dit nest zat eveneens diep verborgen onder overhangende

Witte kwikstaart

Geelgors

kruiden en grassen, maar bevond zich bijna helemaal onderaan op een tiental centimeters van de bodem in een aangrenzende sloot. Het nest was oostelijk georiënteerd.

Het nest van de Witte kwikstaart werd in de vroege morgen van 11 mei 2010 gevonden. Hierin bevonden zich vijf, grijswitte jongen, helemaal bedekt met veren. Enkele uren later, rond 13u00, verlieten ze het nest. Net zoals bij de Geelgors, en zoals het waarschijnlijk ook bij de Roodborsttapuit moet zijn gegaan, werd geconstateerd dat ook deze jongen her en der in de kruidlaag op de bodem van de sloot verborgen zaten.

Er werden bijgevolg te weinig prooiaanbrengende vogels gefotografeerd (slechts 5 voederbeurten) om het prooiaanbod te kunnen analyseren. Tijdens de weinige geregistreerde voederbeurten werden er veel langpootmuggen, kleine groene rupsjes en enkele dikke rupsen aangebracht. Het aantal prooien per beurt varieerde tussen 3 (alleen langpootmuggen) en 10 (alleen kleine rupsjes).

Bespreking

In de loop van de vorige eeuw werden meerdere studies uitgevoerd over de kenmerken van het broedgebied en over de voorkeur van de Geelgors voor de locatie van het nest. Volgens Dementiev & Gladkow (1954) en Haartman (1969) maakt de Geelgors zijn nest steeds op of dicht bij de grond, goed verborgen onder vegetatie. In delen van Scandinavië en Rusland werden de nesten steeds op de grond gevonden, dikwijls tussen heide en bosbessen (Hasse, 1963). Volgens Peakall (1960), Glutz von Blotzheim (1997) en Parkhurst en Lack (1946) komen grondnesten meer voor in april bij het eerste legsel,

dan later in het seizoen. Verheyen (1967) stelde vast dat nesten meestal in een kleine uitholling van de bodem, soms in laag struikgewas, maar steeds dicht bij de grond gevonden kunnen worden.

Ook enkele regionale eiverzamelaars uit Noordoost-Limburg uit de naoorlogse periode bevestigden dat nesten van de Geelgors steeds in slootkanten en in akkerbegeleidende grachten gevonden worden (Noot: gracht wordt in de regio gebruikt om grotendeels droogstaande sloten of met struikgewas begroeide zandwallen aan te duiden).

Gezien de groeicyclus van de vegetatie in onze wegbermen en slootkanten, mogen we aannemen dat Geelgorzen ook hier in het voorjaar vooral grondnesten maken. Omdat de grassen en de kruidlaag in april nog maar weinig ontwikkeld zijn en er nog vele resten van de overjarige vegetatie op de bodem aanwezig is, vindt de Geelgors er gemakkelijk een nestplaats. Onze onderzoeksresultaten bevestigen dit. Ook de vondsten van een nest in de jaren 1990 in een slootkant op de Sint-Maartensheide te Bree en in 2009 in Peer wijzen in die richting. Het nest in Peer bevond zich onder een verdorde braamstruik aan de voet van een ongeveer 50 cm hoog talud en op de scheiding van een maïsakker met een bloemenrijk hooiland.

Later op het seizoen ontwikkelt de gras- en de kruidlaag zich zo uitbundig dat er op de bodem nog maar weinig geschikte nestplaatsen te vinden zijn. Het is dus mogelijk dat de Geelgors tijdens latere broedsels zijn nest bij voorkeur in laag struikgewas, vooral in bramen, bouwt. Verder onderzoek moet hierover uitsluitsel geven.

Het feit dat de nesten van drie verschillende soorten in de bedding van een droogstaande, dichtbegroeide sloot aanwezig zijn, wijst op

het belang van dergelijke biotopen. Zulke sloten worden in het klassieke beheer meestal als marginaal beschouwd en krijgen daardoor vaak een stiefmoederlijke behandeling.

Blijkbaar verlaten de jongen enkele dagen voor ze daadwerkelijk kunnen vliegen de veilige nestkom en houden ze zich in de kruidlaag op. Dit maakt hen kwetsbaar voor het uitgebreide gamma roofdieren en -vogels die het agrarische landschap bevolken. Zowel voor Bunting, Hermelijn en Wezel, maar ook voor in de buurt rondzwervende huiskatten en voor de alomtegenwoordige en allesziende Kraaien, Eksters en Gaaien vormen ze in deze periode een gemakkelijke prooi. Door de laaggelegen nesten zijn ze bijzonder kwetsbaar voor het hedendaagse bermbeheer waarbij machines (bermmaaiers, beekruimers) worden ingezet die weinig rekening houden met dieren in de berm.

Gezien bermen en slootkanten de habitat zijn voor deze laag bij de grond levende soorten, moet bij het beheer van deze bermen en sloten rekening worden gehouden met de broedperiode en de habitatvereisten:

- bermen maaien nadat jongen zijn uitgevlogen;
- gebruik van biociden in bermen verbieden (liefst ook voor aanpalende landbouwpercelen);
- in bermen met slootkanten en taluds maar een beperkte breedte maaien. Dit moet opgenomen worden in het bermplan;
- braakliggende stukjes tijdens de winterperiode zijn belangrijk. Zij hebben een invloed op het aantal broedgevallen in de directe omgeving (Whittingham *et al.*, 2005).

Door het gebruik van digitale fotografie werd een analyse gemaakt van het prooiaanbod van zowel Roodborsttapuit als Geelgors. Omdat de Roodborsttapuit zich in mindere mate specialiseert in één bepaalde prooigroep (42 % rupsen, 40 % spinnen, 18 % andere) dan de Geelgors (98,68 % rupsen, 1,32 % andere) kunnen beide soorten samenleven. En dat ondanks het feit dat ze hun nest in hetzelfde biotoop bouwen en ogenschijnlijk in dezelfde vegetatie-etape hun voedsel vergaren. Het zijn wel concurrenten voor rupsen, maar Geelgorzen gaan verder van het nest op zoek naar voedsel.

Hoe dan ook is een gevarieerd biotoop met veel vegetatie waar insecten zich kunnen huisvesten absoluut noodzakelijk. In die zin is het gebruik van pesticiden ook om deze reden af te raden.

De Geelgors in Bocholt

In het verleden werd de regio Veldhoven (een uitgebreid landbouwgebied dat zich ongeveer 1,5 kilometer noordoostelijk van het onderzochte gebied bevindt) aanzien als het gemeentelijke kerngebied van de Geelgors en andere houtkantbewoners. Steeds ging men ervan uit dat de Geelgors zich dankzij de aanwezigheid van een dicht netwerk van houtkanten heeft kunnen handhaven. In werkelijkheid ging het Geelgorzenbestand in Veldhoven de laatste decennia dramatisch achteruit. Dat is niet alleen te wijten aan het veranderde grondgebruik en het daarmee gepaard gaande verlies aan kleine landschapselementen, maar vooral aan het veronachtzaamde beheer van de houtkanten. Door de systematische verbossing van de houtkanten zijn er aaneengesloten houtige corridors ontstaan, die

weliswaar aan heel wat insecten, vogels en zoogdieren een specifiek leefgebied aanbieden (en die daarom zeker als zeer belangrijke natuurlijke elementen moeten worden beschouwd), maar die in het Eisenpakket van de Geelgors een kleinere dan algemeen aangenomen rol blijken te spelen. Dichte, aaneengesloten houtkanten worden in de regel door de Geelgors gemeden, hoewel er hier en daar, waar er een onderbreking in de houtkant voorkomt, soms wel een territorium wordt aangetroffen. Mag deze conclusie nu aanzien worden als een argument om de houtkanten aan een drastische snoeibeurt te onderwerpen en de bomenrijen te verwijderen? Zeker niet! Gezien de beperkte eisen die de Geelgors aan zijn biotoop blijkt te stellen, moet het mogelijk zijn om met eerder kleine ingrepen her en der in het landelijke landschap plaatsen te creëren waar deze soort zich thuis kan voelen. Het beheer kan zich beter op dit gegeven toespitsen.

De resultaten van deze studie wijzen er ook op dat men bij de uitvoeringswijze en planning van het bermbeheer rekening moet houden met deze soorten. Net in deze bermen worden immers de nesten gebouwd.

Indien deze ingrepen gebeuren in combinatie met beheermaatregelen die de Geelgors ook tijdens de winterperiode voldoende voedsel garanderen (zoals bijvoorbeeld het project 'Graan voor Gorzen'), moet het mogelijk zijn om het voortbestaan van de Geelgors op zijn huidige locaties te waarborgen en een uitbreiding van zijn broedareaal te realiseren.

Besluit

Bocholt is een belangrijk gebied voor de Geelgors. De resultaten bewijzen dat het mogelijk is de omstandigheden nog te verbeteren met aangepast beheer. Zowel de aanwezige houtkanten als de bermen met grachten spelen een zeer belangrijke rol.

Referenties

- CRAMP, S., 1992. Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa. Vol VI. Oxford University Press, Oxford.
- DEMENTIEV, G. & A. GLADKOW, 1954. Birds of the Soviet Union. Vol. 5. "Sovetskaya Nauka" Moscow.
- GLUTZ N. VON BLOTZHEIM, 1988. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 11/II Passeriformis (2. Teil) Turridae. Wiesbaden.
- GLUTZ N. VON BLOTZHEIM, 1997. Handbuch der Vögel Mitteleuropas Band 14/III Passeriformis (5. Teil) Emberizidae. Wiesbaden.
- HAARTMAN, L., 1969. The nesting habits of Finnish birds. I. Passeriformes. Commentationes Biologicae Societatis Scientiarum Fennica 32: 1-187.
- HASSE, H., 1963. Die Goldammer. *Embriza citrinella*. Ziemsen Verlag. 90pp.
- PARKHURST, R. & D. LACK, 1946. The clutch-size of the Yellowhammer. *Brit. Birds* 39: 358-364.
- PEAKALL, D., 1960. Nest records of the Yellowhammer. *Bird Study*. 7: 94-102.
- VERHEYEN, R., 1967. *Oologica Belgica*. Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen. Brussel. 334 pp.
- WHITTINGHAM, M., R. SWETNAM, J. WILSON, D. CHAMBERLAIN & R. FRECKLETON, 2005. Habitat selection by yellowhammers *Embriza citrinella* on lowland farmland at two spatial scales: implications for conservation management. *Journal of Applied Ecology*. Jrg 42: 270-280.